

Hrou ke zlepšení řeči aneb Rozvoj komunikačních kompetencí dětí II. díl

Víte, jak stimulovat komunikační kompetence předškoláků? Tápete, jak na to, aby děti udržely pozornost? Hledáte inspiraci, jak rozvíjet řeč dětí pomocí hry? Přinášíme vám návodné aktivity, které můžete využít nejen v MŠ, ale i v domácím prostředí při nácviku s rodiči.

PHDR. PETRA BENDOVÁ, PH.D.

Rozvoje komunikačních kompetencí patří k integrální náplni edukace dětí předškolního věku, a je tedy i součástí náplně práce pedagogů MŠ, kteří se snaží u dětí stimulovat všechny jazykové ro-

viny, a tím přispívat nejen k edukaci, ale i k socializaci dětí předškolního věku. Vývoj řeči dětí předškolního věku ovlivňuje řada faktorů – od individuálních predispozic přes dozrávání centrální nervové soustavy po podnětnost prostředí, emo-

cionální vazby, předpoklady motorické, senzorické, ale i kognitivní. Všechny tyto faktory působí na vývoj řeči a jazyka předškolního dítěte, a proto je v zájmu optimalizace rozvoje komunikačních dovedností předškolních dětí podporo-

vat kontinuálně rozvoj motoriky (hrubé, jemné, grafomotoriky, oromotoriky včetně koordinace pohybů), přirozené lateralizace dítěte, kognitivních schopností (myšlení, paměti, pozornosti), zrakového a sluchového vnímání (diferenciace, analýzy, syntézy, paměti), časoprostorové orientace a současně aktivity podporující rozvoj dítěte v těchto oblastech **propojovat s rozvojem řeči** a jednotlivých jazykových rovin.

Vždy je třeba úkoly, byť realizované formou hry, diferencovat ve vztahu k jejich náročnosti, a to jak v kontextu fyziologického vývoje dítěte, tj. v návaznosti na vývojové mezníky dané věkem dítěte, tak i s ohledem na individuální vývojová specifika jednotlivých dětí. Posloupnost vývoje jednotlivých dovedností u dětí předškolního věku je ilustrativně popsána např. v publikaci Waltera Strassmeiera „260 cvičení pro děti raného věku. Soubor cvičení pro děti s nerovnoměrným vývojem a děti handicapované“ (Portál, 2011), v publikaci Hany Nádvorníkové „Kognitivní činnosti v předškolním vzdělávání“ (RAABE, 2011), v knize Lenky Theodory Ficové „Hry na rozvoj dílčích funkcí u dětí“ (Grada, 2020) či v publikaci Petra Staníčka „Hry na rozvoj verbální komunikace“ (Grada, 2020).

Foneticko-fonologická rovina jazyka

Na úrovni foneticko-fonologické jazykové roviny se děti učí slova dělit na slabiky. Za tímto účelem lze využít tleskání, duhání, ale i Orffovy nástroje. Vhodná jsou

Jak rozvíjet vývoj řeči dítěte na úrovni foneticko-fonologické jazykové roviny

- Nácvikem reakce dítěte na své jméno;
- identifikací směru zdroje zvuku;
- napodobováním zvuků;
- identifikací zvuků a jejich zdroje (postupně rozezná ostatní děti ve třídě dle hlasu);
- rozlišováním známých a později méně známých až neznámých zvuků (shodné × odlišné);
- opakováním slov (později vět);
- rytmizací slov (dělení slov na slabiky);
- diferenciací slov (shodná × odlišná);
- opakováním vět;
- identifikací první hlásky ve slově;
- rozpoznáním poslední hlásky ve slově;
- rozpoznáním slov, která se rýmují;
- sluchovou syntézou (1–2slabičná slova);
- sluchovou analýzou (1–2slabičná slova);
- vytvořením rýmu.

Dále pak rozvíjíme **schopnost rozlišovat počet slov ve větě** (jednotlivá slova ve větě znázorňujeme čarou, kamínky, mušličkami apod.).

Na úrovni slov učíme děti diferencovat mezi slovy znějícími „podobně“ (cca od 4,5 roku, kdy dozrává fonemický sluch). Nejprve pracujeme s **podporou obrázků** – před dítě předložíme dvojici obrázků, na nichž jsou vyobrazeny předměty, jež se liší zpravidla jednou hláskou (grafémem); např. dítě/nitě, nohy/rohy, dům/dým, louka/mouka, líška/mýška, míč/meč. Pojmenujeme jen jeden obrázek z vyobrazených a dítě na

pojmy „stejný“ a „jiný“ (odlišný), což můžeme vyzkoušet např. při třídění korálků, geometrických tvarů, diferenciací zvuků, nápodobou rytmu (zde je nutné vyloučit možnost zrakové kontroly).

Následně se na úrovni slabičné struktury slov zaměřujeme na **diferenciaci mezi dlouhými a krátkými slabikami** (např. i pomocí grafického záznamu: • = krátká slabika; / = dlouhá slabika), k danému účelu můžeme ale využít i buzák. Seznamujeme děti s měkkými a tvrdými slabikami (využíváme molitanové kostky/míčky a plastové/dřevěné kostky), učíme je diferencovat měkké a tvrdé slabiky (di, ti, ni × dy, ty, ny; dě, tě, ně × de, te, ne).

Do této oblasti patří také **dechová a oromotorická cvičení** podporující fyziologický rozvoj artikulace hlásek mateřského jazyka.

Dechová cvičení

také říkadla s pohybem a rozpočítadla. Lze využít také vizuální podpory, při níž je úkolem dítěte na každou slabiku ukázat na kolečko – magnet na magnetické tabuli apod. By-la jed-na bab-ka, pro-dáva-la jab-ka.

něj ukáže. Později začínáme v tomto smyslu pracovat **pouze se slovy** (již bez vizuální opory). Dítě má určovat, zda slova, která říkáme, znějí stejně, nebo odlišně. Předtím, než začneme pracovat se slovy, je třeba se ujistit, že dítě chápe

Pro rozvoj artikulace hlásek je důležité osvojení si **správného mechanismu dýchání**, to znamená nádech nosem a výdech ústy, a to z toho důvodu, že kromě M, N, Ň (nosovky) jsou všechny

Aktivity a hry pro rozvoj foneticko-fonologické jazykové roviny

- „Udělej stejný zvuk jako já!“
- „Kukačko, zakukej!“ či „Ptáčku, jak zpíváš?“
- „Na ozvěnu“ (měníme intenzitu hlasu a děti napodobují).
- „Zvukové pexeso.“
- „Zvukové loto“ (audio nahrávka – přírodní zvuky, přiřadit ke slyšenému zdroji zvuku).
- „Na ztracené mláďátko“ (děti jsou rozděleny do dvojic: „matka a mládě“; hledají se dvojice, jež vydávají stejný zvuk).
- „Na spícího strážného“ (dítě má zavřené oči, hlídá poklad – soubor předmětů v truhle/krabici; ostatní se plíží okolo a snaží se mu z pokladu něco vzít – koho uslyší, na toho ukáže prstem).
- „Na sochy“ (hraje hudba – pohybujeme se; přestane hrát – zastavíme se).
- „Strom – dům – voda“ (pohybová reakce na sluchový podnět – děti se pohybují volně v prostoru, na pokyn „strom“ vzpaží, na pokyn „dům“ si sednou a spojí ruce do stříšky nad hlavou, na pokyn „voda“ si lehnou na zem).
- „Na roboty“ (roboti se pohybují podle rytmu hudby).
- „Hra na básníka“ (identifikace rýmů a tvorba rýmů – dle věku dětí).
- „Molekuly“ (hraje hudba – utichne – učitel/ka řekne počet dětí, které se mají spojit do jedné „molekuly“, popř. lze vyzkoušet říci instrukci do ztištěné, ale stále hrající hudby – rozvíjíme schopnost dětí diferencovat figuru a pozadí na úrovni sluchové, zaměřit pozornost na vybraný podnět).
- „Slovíčko/hláška nás probudí“ (dítě má zareagovat na určené slovo v příběhu/pohádce; popř. má zareagovat, pokud uslyší ve slově určitou hlásku/foném).
- „Najdi ve třídě nějakou věc, která začíná na písmeno...“
- „Kouzelný košík“ (např. Máme košík plný hraček – „Co to je!?", „Na jaké písmeno začíná/končí?“ Později lze spojit s hádankami pro kamarády: „Mám hračku, která začíná na písmeno M! Co je to za hračku?“; hru lze tematicky obměňovat dle aktuálních témat v MŠ – ovoce/zelenina, dopravní prostředky, domácí zvířata, zvířata ze ZOO apod.).
- „Slovní fotbal.“
- „Šla babička do městečka a koupila tam...“ (rozvoj verbální sluchové paměti – ideálně pracujeme u dětí ve věku 3–4 roky se 3–4 slovy, u dětí 4–5letých se 4–5 slovy a u dětí předškolního věku maximálně s 6–7 slovy).

hlásky mateřského jazyka hlásky orální, tj. výdechový proud vychází dutinou ústní ven. Využíváme imitace reálných situací – voníme ke květině (papírová, umělá), k flakónku s voňávkou, umytým rukám (voňavý gel, mydlo), k jídlu apod. (pozor na alergie a alergické reakce na čichové podněty u dětí!). Důležité je, aby dítě nadechlo nosem (cca čtyři sekundy) a vydechlo ústy – výdech je delší (cca 6–8 sekund). Toto realizujeme např. foukáním „větru“ do lístku či vložky z papíru zavěšených do prostoru.

„ Je potřeba instruovat rodiče, aby děti vedly k samostatnosti a umožňovali jim co nejvíce se aktivně a spontánně zapojit v běžných situacích.

Dechová cvičení **propojujeme s pohybem paží** – např. vzpažíme a u toho nadechneme nosem, připažíme a u toho vydechneme. Nádech a výdech lze propojovat nejen s pohybem, ale i s fonací (foukáme jako vítr „FÍFÍFÍFÍ, FÚFÚFÚFÚ“, ale výdechový proud se současnou fo-

nací učíme děti také modifikovat, např. „MA-MÁ-MA-MÁ“ nebo „MA-MA-MA-MÁ“ atd.).

Výdech můžeme následně spojit třeba také s výdechem ústy do vody v bazénu či do slámkky (brčka) – rozbouříme vodní hladinu ve sklenici s vodou, popř. foukneme brčkem do polystyrenové kuličky; postupně učíme dítě korigovat směr výdechového proudu. K danému účelu můžeme využít i **jogová cvičení**.

Oromotorická cvičení

Oromotorická cvičení (tzv. **gymnastika mluvidel**) mají za úkol zlepšovat koordinaci a svalové napětí orgánů podílejících se na realizaci řeči. Rozvíjíme zde schopnost dítěte imitovat pohyby rtů, jazyka, čelistí. Ideální je, aby při této aktivitě dítě napodobovalo dospělého a samo mělo zrakovou kontrolu (práce před zrcadlem) při realizaci těchto pohybů.

Jedná se o cvičení, která opět **motivujeme herní situací** – šplulíme rty (posíláme pusinku mamince, hrajeme na trumpetu), smějeme se, až vyceníme zuby (pohyb koutků úst směrem dozadu; šašek, klaun), vtahujeme rty (klaunovi se „něco“ nepovedlo – stydí se), symetrické nafukování tváří (bulbilla, balónek – praskne), střídaté „nafukování“ pravé a levé tváře (křeček si shromažďuje jídlo), hrotem jazyka olizujeme horní a dolní ret (mlsná kočka), plazení jazyka (děláme na někoho „oškliváka“; snažíme se dosáhnout jazykem na špičku nosu), kmitáme hrotom

jazyka z pravého do levého ústního koutku (ručička na váze, na tachometru u auta), olizujeme si horní a dolní řezáky při zavřených ústech (opička), cvakáme zuby (jako krokodýl), otevříme ústa (lev zívá; chceme kousnout do velkého jablka).

Lze využít také **eduкаční listy k procvičení** motoriky mluvidel „Procičme si jazýček“ (Jitka Kaulfuss, Edita Plicková, Logos, 2017).

Lexikálně-sémantická rovina jazyka

Rovinu lexikálně-sémantickou v procesu preprimární edukace rozvíjíme v rámci všech edukačních aktivit, ale i běžnou komunikací s dětmi. Jedná se o **osvojování pasivní a aktivní slovní zásoby**. Současně sledujeme, jak se rozvíjí porozumění řeči ze strany dítěte.

Ve slovní zásobě tříletých dětí převládají podstatná jména a slovesa. Slovní zásoba je ale neustále obohacována a postupně lze zaznamenat využívání přídavných jmen, zájmen i všech ostatních slovních druhů. Slovník dítěte – pasivní i aktivní – se vnitřně strukturuje. Rozvíjena je schopnost dětí třídit pojmy/slova do různých kategorií – slova nadřazená/podřazená; synonyma, antonyma, homonyma.

S ohledem na kontinuálnost vývoje **učíme dítě**: používat funkčně onomatopeia (např. bú, haf, tú, bác, ham); pojmenovávat známé osoby, předměty a běžné činnosti; pojmenovávat méně známé osoby, předměty, činnosti, jevy, vlastnosti; řešit nastalé situace slovně – zdůvodňovat správné řešení; vytvářet zdrobněliny; chápát a tvořit synonyma, homonyma, antonyma; pojmenovávat vlastnosti osob, věcí, dějů; stupňovat přídavná jména či verbálně správně vyjádřit vlastnosti a vztahy.

Na úrovni lexikálně-sémantické opět postupně **zvyšujeme naše nároky** na dítě. K rozvoji této roviny lze např. využít aktivity uvedené v rámečku. Vhodně lze také rozvoj této roviny propojovat s rozvojem zrakové, ale i sluchové percepce či myšlení a paměti. Rozvoj slovní zásoby opíráme „o názor“, tzn. manipulujeme s předměty, které pojmenováváme, pracujeme s fotografiemi, obrázky, snažíme se využívat magnetickou tabuli, připevňovat obrázky kolíčky na nataženou šňůru, využíváme interaktivní tabuli.

Aktivity pro rozvoj lexikálně-sémantické roviny jazyka

- „Zvuková pohádka“ (vyprávění proložit různými zvuky – děti se postupně připojují).
- „Co vidíš?“ (v místnosti, na obrázku, na zahradě...).
- „Co k čemu potřebujeme?“ (hřeben, kartáček na zuby, lžíce, hrneček...).
- „Co přinesl pošták v balíčku?“ (Co myslíš, že je v balíčku? – Tatínek to používá, když potřebuje někam přibýt hřebíček. Dítě hádá – kladivo.).
- „Co k čemu patří?“ (puzzle/dvojice obrázků – talíř + lžíce; jehla + nit; auto + volant).
- „S čím pracují?“ (puzzle/dvojice obrázků – kadeřnice + fén; uklízečka + mop).
- „Co vše patří mezi...?“ (domácí zvířata, ovoce, hračky, nábytek – opět lze pracovat s obrázky, manipulovat s nimi, využít interaktivní tabuli).
- „Řekni to jinak...“ (např. To je dům – domek, chalupa, panelák...).
- „Řekni to naopak...“ (malý × velký; hubený × tlustý; ideálně užít opět ilustrativní obrázky).
- „Doplň zdrobnělinu...“ (velký je dům × malý je...).
- „Jaké to je?“ (Káva je... horká. Zmrzlina je... studená. Bonbon je... Citron je...).
- „Najdi, čemu se říká stejně!“ (práce s obrázky – list, koruna, kohoutek, hřebínek, oko...).
- „Budu ti říkat, co máš udělat...“ (návod pro manipulaci s hračkami, figurkami, geometrickými tvary, pracovní postup).
- „Rozbor textu“ (přečteme krátký příběh – následně klademe dítěti doplňující otázky, které se k textu vztahují).

Návodné otázky pro spontánní větnou produkci

Postupně se snažíme, aby dítě od dialogu vedeného dospělým přecházelo ke spontánní slovní/větné produkci bez potřeby návodních/doplňujících otázek.

- „Kdo/co je to?“ (práce s obrázky – To je... / To jsou...).
- „Co k čemu patří?“ (lze spojit i s vizuomotorikou – dítě prstem prochází labyrint/cestu a odpovídá např. „K princezně patří koruna.“).
- „Co dělám? Kdo to umí jako já?“ (Pedagog řekne: „Já umím vařit,“ a napodobí míchání vařečkou v hrnci. Děti odpovídají: „My umíme vařit,“ a napodobí stejný pohyb. Dále lze modifikovat např. „Já umím skákat, chodit, pít, zívat, zalévat...“; lze vyměnit i role – iniciátorem imitace je dítě, ne pedagog).
- „Kdo/kde bydlí/žije?“ (rozvoj slovní zásoby a gramatické stavby řeči – práce s obrázky – třídění – pole, louka, les, rybník, moře, statek/farma... Dítě tvoří věty, např. Sova žije v lese.).
- „Co použiju, když...“ (Dítě doplňuje věty, např. „Když venku prší, vezmu si deštník. Když jsem nemocná/nemocný, vezmu si / polykám léky.“).
- „Partička“ (postupně rozvíjíme stavbu věty – každé dítě doplní větu o jedno slovo. Např. Auto. Auto jede. Zelené auto jede rychle. Zelené auto jede rychle po silnici.).
- „Popis chronologické řady obrázků“ (Seřaď, jak jdou/šly události za sebou. Převyprávěj. Využíváme přítomný a minulý, popř. i budoucí čas).
- „Příběhy/obrázky s obrázkovou osnovou.“
- „Co jsem dnes/včera dělal?“ (časování slovesa být + minulý čas).
- „Nedokončené příběhy/obrázky...“
- „Jak to mohlo být jinak...?“ (Využijeme známou pohádku, např. „O Budulínovi...“, vyprávíme do okamžiku, kdy liška odnesla Budulínka do doupeče. Jak by mohla pohádka skončit jinak?).
- „Co by se stalo, kdyby...?“ (Děti mají přemýšlet a komentovat: „Co by se stalo, kdyby netekla voda? Nefungovala elektrika? Kdyby ses ztratil v obchodním domě? Kdyby začalo hořet?“).
- „Převypráví slyšený příběh/pohádku“ (zpaměti).

Morfologicko-syntaktická rovina jazyka

Rozvoj roviny morfologicko-syntaktické směřuje **od Intuitivní k uvědomělé aplikaci gramatických pravidel**; na úrovni slov se jedná např. o skloňování, časování, užívání předložek, spojek. Dítě vedeme k postupnému přechodu od jednoslovních po víceslovné věty a souvětě. Monitorujeme, zda u dítěte dochází při spontánní verbální produkci k úbytku dysgramatismů (od 4,5 roku věku by se neměly objevovat dysgramatismy ani slovní, ani větné). Podporujeme gramaticky správnou tvorbu slov a vět.

Souvislé vyjadřování dítěte **se snažíme podněcovat**: vyjadřováním jeho

potřeb, pocitů, názorů; komentováním hry a činností ze strany dítěte; slovními reakcemi na podněty přicházející ze sociálního okolí dítěte; popisem obrázků s využitím celých vět; slovním vyjádřením časové posloupnosti (před – po); reprodukcí děje s využitím obrázkové osnovy; reprodukcí říkadel/básniček z paměti, pohádek/příběhů; sestavením krátkého příběhu – pohádky s vlastní produkcí textu (nedokončené pohádky/příběhy) či vymýšlením a řešením hádanek.

Pragmatická rovina jazyka

V rámci pragmatické jazykové roviny podporujeme schopnost dítěte dosaho-

vat verbálně (popř. i neverbálně) komunikačních cílů/záměrů a **dorozumět se** s okolím (vyjadřovat své požadavky, názory, sdílet zkušenosti), prostřednictvím řeči se **učit novým věcem** a regulovat své chování i chování ostatních (educace), **socializovat se** (začleňovat do skupin, získávat kamarády).

Tyto dovednosti rozvíjíme tím, že zavádíme ve třídě **základní komunikační pravidla** – pozdrav (přivítání, rozloučení); pokud chce dítě půjčit nějakou hračku, je vedeno k tomu, aby o ni požádalo; pokud chce dítě odejít ze třídy mimo standardní pokyn pedagoga (toaleta, šatna), zeptá se / informuje pedagoga. Pokud některé z dětí slaví v MŠ svátek/narozeniny, tak dítěti každý ze spolužáků popřeje. Potřebuje-li pedagog vyřídit vzkaz paní hospodářce, asistentce, požádá dítě o předání verbálního vzkazu. U předškolních dětí se můžeme pokusit podobně informování využít i při předávání vzkazů rodičům.

Dále si pak **v rámci herních činností imituji situace**, do nichž se děti v běžném životě dostávají – nákup, odeslání pohledu/dopisu, návštěva lékaře, jízda vlakem/autobusem apod. Stejně pak můžeme zkoušet nabýté zkušenosti aplikovat do praxe: děti se střídají v pulsovém obchodě při nákupu bonbonů pro třídu, při nákupu surovin na salát, na poště při nákupu známek pro odesílání vánočních přání apod. Vzhledem k vyššímu počtu dětí ve třídách nelze vždy zajistit, aby si např. děti kupovaly známku na dopis na poště po jednom (popř. bychom museli mít toto předem s pracovníky pošty předjednané – frekvence návštěvníků pošty; evidence prodaných kusů známek), ale např. na výletě můžeme zkusit aplikovat postup samostatného objednávání nápoje či zakoupení zmrzliny. Na této úrovni ale zejména instruujeme rodiče, aby děti vedli k samostatnosti a umožňovali jim **co nejvíce se aktivně a spontánně zapojit** do komunikačních situací, do nichž se standardně dostávají (tj. nebýt jejich mluvčími ani těmi, kteří za dítě vše zařídí). ■

Autorka působí na PdF UPOL a PdF UHK a má vlastní logopedickou praxi.